

Ярмолінська М. В.,
аспірант кафедри української мови і прикладної лінгвістики
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ МИЛОЗВУЧНОСТІ

Анотація. У статті досліджується *метамова* мовної милозвучності. Для інтерпретації співвідношення лінгвопсихологічних і лінгвоестетичних аспектів мовної евфонії важливим є міркування Г. Яворської про те, що у проблемі рефлексивності мови і пов'язаної з нею метамовної функції можна вирізнити принаймні три аспекти: логіко-філософський, конкретно-науковий (лінгвістичний) та повсякденно-побутовий (етнокультурний або «наївно-лінгвістичний»).

Ключові слова: метамова, евфонія, етнокод нації, евфонологія, прескриптивна лінгвістика.

Постановка проблеми. Розвиток української незалежної держави й відродження традиційних національних культурних пріоритетів передбачає виняткову увагу до мови як носія багатомовного етнокоду нації, втілення етноспецифіки світобачення українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення мовної картини світу (С. Бартмінський, А. Вежибіцька, Л. Гнатюк, Л. Лисиченко, Т. Радзівська, Н. Слухай, О. Снитко, Г. Яворська), зокрема ідея втілення МКС на всіх рівнях мови (І. Голубовська), а також теоретична етнолінгвістика (В. Жайворонок, В. Мусієнко) й теорія взаємодії універсальних та ідіоетнічних чинників розвитку мови і лінгвістики (С. Лучканин) стимулюють увагу до фонетики як одного з найбільш «тонких» і етноспецифічних мовних рівнів. Теорії прескриптивної лінгвістики (Г. Яворська) й інтелектуалізації мови (Л. Шевченко) заклали основи лінгвістичного осмислення нормування милозвучних чергувань української мови. Теорія сугестивної або впливової функції мови (Т. Ковалевська, Н. Слухай) дозволяє інтерпретувати прагматику милозвучного мовлення у контексті тривалої риторико-стилістичної традиції від греко-римської античності через києво-могилянський період до сучасної лінгвістики. Вивчення генезису української мови (Л. Булаховський, Ю. Шевельов, В. Німчук, Г. Півторак) і ранніх слов'янсько-іншомовних контактів (О. Стрижак, В. Складенко, Р. Болдирев, К. Тищенко) дає зовнішній мовний контекст формування евфонії. Принцип антропоцентризму лінгвістики реалізований у суб'єктивізованому образі евфонії і сягає давньогрецького протиставлення власної і «варварських» мов та естетичних образів європейських мов Й. Гердера як основи подальшого лінгвофілософського осмислення відмінностей між мовами В. Гумбольдта. М. Кабиш підкреслює, що з огляду на утвердження антропоцентричної парадигми активізувалися мовознавчі дослідження, пов'язані з дослідженням евфонії мови загалом та мови окремих текстів зокрема. Аспекти евфонії української мови досліджували І. Нечуй-Левицький, В. Самійленко, О. Курило, Б. Якубський, М. Жовтобрюх, П. Тимошенко, І. Чередишченко, І. Варченко, М. Пилинський, І. Качуровський, В. Чабаненко, Н. Тоцька, В. Калашник, Ю. Мосенкіс, В. Близнак та ін. Фо-

нетичні варіанти слова вивчали П. Тимошенко, В. Ващенко, А. Критенко, О. Масюкевич. Однак комплексна модель формування і функціонування явищ милозвучності української мови ще не запропонована. Кодифікація милозвучності недостатньо повна й послідовна, не враховує усіх можливостей мови, втілених у засобах розмовного, діалектного, літературного, фольклорного мовлення, потребує розширення (докладніше див. у [1–15]).

Виклад основного матеріалу. У методологічних принципах дослідження мовної милозвучності окреслено опис і аналіз евфонії (милозвучності) як явища фоносемантики, фоностилістики та лінгвотипології, як правило, сполучені з декількома істотними методологічними труднощами.

Головна проблема – це вибір *метамови* дослідження. Звукова будова тексту (те, що розпізнається «на слух», тобто певною мірою є довільною, проте значущою для тексту) залежить від умонастрою дослідника, його читацьких смаків та філологічних звичок набагато більшою мірою, ніж явища, спостережувані у сфері організації тексту на більш високих його рівнях. Хоча без звуків немає мовлення взагалі, дослідники погоджуються у тому, що без звуків немає насамперед поезії, що «особливість віршів як окремого виду словесного мистецтва міститься у звуковому аспекті мовлення ... якщо у віршах і є щось, крім «звукового», то це «щось» виникає, існує, усвідомлюється через і власне звукове; «звукове» визначає вірші; якщо ми закреслимо «звукове» у віршах, то й віршів ніяких не буде». Проте формалізація ознак звукової впорядкованості тексту, зокрема поетичного, у межах певної системи його опису становить самостійну наукову проблему, що потребує спеціального розроблення на різних рівнях – загальнонародної мови, художньої мови, поетичної мови.

Для інтерпретації співвідношення лінгвопсихологічних і лінгвоестетичних аспектів мовної евфонії важливим є міркування Г. Яворської про те, що у проблемі рефлексивності мови і пов'язаної з нею метамовної функції можна вирізнити принаймні три аспекти (або виміри): логіко-філософський, конкретно-науковий (лінгвістичний) та повсякденно-побутовий (етнокультурний або «наївно-лінгвістичний»).

У дослідженні використано *загальнонаукові методи*, адаптовані до аналізу мовно-мовленнєвого матеріалу (гіпотетико-дедуктивний, статистичний, спостереження й експерименту), а також *конкретні наукові методи* (метод генеративного асоціативного експерименту – пропозиція респондентам створити милозвучні й немилосвучні тексти вигаданою мовою, метод перцептивного асоціативного експерименту – пропозиція респондентам оцінити милозвучність текстів природною або вигаданою мовою), а також *методики лінгвістичної статистики* (метод моделювання, метод оцінювання невідомих параметрів, метод контент-аналізу). Статистичні методи, що

дотепер виявляють свою недостатню продуктивність під час вивчення фоносемантики, фоностилістики, інших звукових феноменів тексту, використовуються в обмеженому діапазоні.

Процедура дослідження включає декілька етапів.

Перший етап – укладання розширеної бібліографії із проблем евфонії української та інших мов і здійснення критичного огляду літератури; аналіз наявних дефініцій милозвучності з визначенням її конститутивних параметрів.

Другий етап – моделювання специфіки концептуалізації милозвучності носіями української мови (порівняно з носіями інших мов) для визначення співвідношення універсальних та ідіоетнічних рис явища.

Третій етап – відбір текстів українського фольклору та художньої літератури й дослідження функціонування у них параметрів милозвучності української мови.

Четвертий етап – моделювання внутрішньомовних, зовнішньомовних та позамовних чинників формування явищ милозвучності української мови.

П'ятий етап – вивчення кодифікаційних аспектів евфонії української мови та розроблення рекомендацій щодо правописного вноормування милозвучних чергувань.

Зосередження на першому аспекті дозволяє запропонувати робоче визначення евфонії як сукупності явищ фонетичної системи (фонологічної, силабічної та просодичної підсистем), що забезпечують легкість вимови (артикуляційний аспект) і приємність звучання та сприйняття (акустичний і перцептивний аспекти) мовленнєвого потоку з погляду як носіїв цієї мови, так і носіїв інших мов (зокрема, у тих випадках, коли йдеться про суто звукове сприйняття невідомої мови).

Милозвучність була предметом практичного розроблення українських письменників-класиків (І. Нечуя-Левицького, Панааса Мирного та ін.), теоретичної та нормотворчої інтерпретації українських лінгвістів (І. Огієнка, О. Курило, П. Тимошенка, В. Ващенко, І. Чердиченка, І. Качуровського, Н. Тоцької, В. Близнюка та ін.).

Концептуалізація милозвучності носіями української мови має ідіоетнічну природу, зумовлену специфікою історичного розвитку, функціонування мови та особливостями її фонетичної типології. Концепт мовної евфонії вперше сформований у контексті давньогрецької риторико-стилістичної думки.

Поняття милозвучності мови як парадигми не ідентичне поняттю милозвучності тексту як синтагми. Наявність у мові звуків, які сприймаються як немилосвучні, «неприємні», не перешкоджає конструюванню евфонічного тексту з художньо-естетичною або сугестивно-прагматичною метою.

Концепт ЕВФОНІЯ походить із давньогрецької картини світу, де він був вербалізований найбільш докладно в контексті риторико-стилістичних і фоносемантичних ідей. Концепт МИЛОЗВУЧНІСТЬ у МКС українців співвідносний із концептами МІЛАГУЧНАСЦЬ, БЛАГОЗВУЧИЕ РЕЧИ, EUPHONY й RHONAESTHETICS відповідно в МКС білорусів, росіян та англо-американців, однак ідіоетнічний компонент концепту, пов'язаний з осмисленням фонетичної типології мови у зв'язку з фольклорно-писемною традицією, безсумнівний.

Запропоновано термін *евфонологія* на позначення лінгвістичної дисципліни, що в тісних зв'язках із риторикою, стилістикою, лінгвопрагматикою, лінгвосугестологією досліджує антропоцентричний вимір усіх рівнів фонетики на основі їх параметризації у загальнонародному і художньому мовленні.

Основний артикуляційний чинник формування й існування милозвучності мови, зокрема у формі врівноваження голосних і приголосних у мовленнєвому потоці завдяки чергуванням, спрощенням, протетичним голосним та приголосним, вставним голосним тощо, – принцип економії мовних зусиль. Звичний образ фонетики рідної мови накладає відбиток на сприйняття іншої мови не тільки щодо її суб'єктивного сприйняття, а й об'єктивно: відмінність двох фонетичних систем і артикуляційних баз спричиняє акцент у вимові, тобто важкість вимови звуків, артикуляційно далеких від звуків рідної мови.

Найважливіший перцептивний чинник милозвучності – заспокійлива роль тексту на противагу збудливій.

Уявлення про евфонію мови корелює із фоносемантичним ученням (що сягає ще давньогрецької лінгвістичної філософії, стилістики та риторики) про «приємні» і «неприємні» звуки. «Неприємними» є звукосполучення, важкі для вимови. Естетика звуків мови та фонетики тексту може бути формалізована на рівні диференційних ознак фонем: м'які приголосні «приємніші» за тверді, дзвінки – за глухі, ненапружені – за напружені, сонорні – за шумні, передні артикуляції голосних і приголосних – за задні артикуляції.

Структурно-типологічні риси мови, осмислювані не тільки лінгвістами, а й пересічними носіями загальнонародної мови, набувають ваги в мовній картині світу (починаючи з відображеного в мові фольклору архаїчного мислення) і стають предметом не тільки фонетичної типології, а й етнолінгвістики та теорії мовних картин світу.

Висновки. Комплексна модель формування милозвучності української мови базується на евфонологічній інтерпретації внутрішньомовних (закони економії мовних зусиль та збереження артикуляційних звичок), зовнішньомовних (вірогідний субстратний вплив на формування праслов'янської відкритоскладовості, продовженої у тенденції до рівноважності голосних і приголосних в українському усному тексті) та позамовних (доісторичні етнічні контакти, що стали передумовою субстратного впливу) чинників мовного розвитку.

Література:

1. Близнюк В.В. Милозвучність української й італійської літературних мов / В.В. Близнюк // Мовні і концептуальні картини світу [гол. ред. О.І. Чердиченко]. – К. : Вид. дім Д. Бураго, 2005. – С. 34–36.
2. Близнюк В.В. Статистична характеристика голосних і приголосних фонем у лексиці сучасних української й італійської літературних мов як один із критеріїв милозвучності / В.В. Близнюк // Система і структура східнослов'янських мов. – 2015. – Вип. 9. – С. 167–176. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/10686/1/Blyzniuk.pdf>.
3. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества / И.Г. Гердер. – М. : Наука, 1977. – 703 с.
4. Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе. – М., 1951.
5. Мосенкіс Ю.Л. Трипільська генеза милозвучності української мови на тлі євразійських мовотворчих процесів : [посіб. до спецкурсів «Живомовні джерела української мови», «Мовні контакти»]. – К. : Дослід. семінар «Мова та історія», 2002. – 48 с. ; Мосенкіс Ю.Л. Українська мова у євразійському просторі: Трипільська генеза милозвучності та віддалені родинні зв'язки / Ю.Л. Мосенкіс. – К. : Вид. дім А+С, 2006. – 224 с.
6. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль / М.М. Пилинський. – К. : Наук. думка, 1976. – 288 с.

7. Тимошенко П.Д. Засоби милозвучності (евфонії) української мови / П.Д. Тимошенко // Українська мова в школі. – 1952. – № 4. – С. 3–14. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zbruc.eu/node/41915>.
8. Тимошенко П.Д. Фонетические явления на границе слов в украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук / П.Д. Тимошенко. – К., 1953.
9. Ткаченко О.Б. Очерки теории языкового субстрата / О.Б. Ткаченко. – К., 1989.
10. Тоцька Н.І. Засоби милозвучності української мови / Н.І. Тоцька // Дивослово. – 2012. – № 12. – С. 38–42.
11. Хазагеров Г. К проблеме эвфонии / Г. Хазагеров [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hazager.ru/pragmatica/83-euphonia.pdf>.
12. Чабаненко В.А. Рец. на: Українська мова: Енциклопедія / В.А. Чабаненко. – К., 2000. – 752 с.
13. Шиприкевич В.В. Евфонічні засоби української мови / В. В. Шиприкевич // Рідне слово. – К. : Наук. думка, 1974. – Вип. 8. – С. 69.
14. Шиприкевич В.В. Питання фоностилістики / В.В. Шиприкевич. – К., 1972.
15. Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс (методологічний, соціолінгвістичний, етнокультурний аспекти) : автореф. дис. ... докт. філол. наук / Г.М. Яворська ; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. мови. – К., 2000.

Ярмолинская М. В. Методологические принципы исследования языкового благозвучия

Аннотация. В статье исследуется метаязык языковой благозвучности. Для интерпретации соотношения лингвopsихологических и лингвоэстетических аспектов языковой эвфонии важным является рассуждение Г. Яворской о том, что в проблеме рефлексивности языка и связанной с ней метаязыковой функции можно выделить по крайней мере три аспекта: логико-философский, конкретно-научный (лингвистический) и повседневно-бытовой (этнокультурный или «наивно-лингвистический»).

Ключевые слова: метаязык, эвфония, этнокод нации, эвфонология, прескриптивная лингвистика.

Yarmolinska M. Methodological principles of studying the language euphony

Summary. This article examines metalanguage of euphony. To interpret the linguistic and philosophic aspects of the language euphony it is important to maintain reasoning of H. Jaworska that the problem of reflexivity of language can be regarded at least in three dimensions: the logical and philosophical, the scientific (linguistic), and quotidian (ethno-cultural, or “naive linguistic”).

Key words: metalanguage, euphony, national code, euphology, prescriptive linguistics.